

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Щорічна Міжнародна наукова конференція, започаткована кафедрою історії України у 2014 р., «Україна–Польща: спільні шляхи до свободи» проходила у Житомирському державному університеті імені Івана Франка 4 листопада 2016 р. Тематика цьогорічної зустрічі «Національні держави новітньої доби: історичні та модерні фактори політичного розвитку»; конференція присвячувалась 25-річчю проголошення незалежності України. Співорганізаторами конференції виступили: Міністерство освіти і науки України, Інститут історії України НАН України, Католицький університет Яна-Павла II у Кракові, громадська організація «Союз польської шляхти Житомирщини». Тематика конференції дозволила зібрати у стінах університету вчених, громадських діячів, журналістів із Польщі, України, Білорусі.

Метою конференції стало осмислення траєкторії розвитку країн Балто-Чорноморського регіону в цілому та України зокрема протягом останніх двадцяти п'яти років. Не залишились поза увагою науковців й історичні аспекти державо- та націотворення на теренах, окреслених свого часу як «Intermarum». Від моменту проведення першої конференції у 2014 р. організатори зберігають прихильність до висвітлення та обговорення найбільш важливих сторінок спільної польсько-української історії, що знайшло відображення у тематиці першої зустрічі «Співпраця польсько-українська в переломних моментах історії та сучасності». Події останніх років в Україні спровокували чергову хвилю дебатів довкола комплексу геополітичних проблем та нових політичних союзів, пограничних впливів, національних та культурних ідентичностей, особливостей реалізації політики пам'яті в умовах нових викликів. Аналіз дискурсу з окреслених питань дає змогу розглядати різні рівні та виміри дискусій в українському, польському та загальноєвропейському інтелектуальному просторі.

На офіційному відкритті конференції із привітальним словом виступили: ректор університету, професор Саух П. Ю., представники міської та обласної адміністрацій, завідувач

відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, професор Касьянов Г. В., проректор з наукової роботи Краківського католицького університету, професор Юзеф Сталя, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського університету, професор Філінюк А. Г., доцент кафедри країн Центральної і Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка Руккас А. О.

Програма конференції складалась із двох панельних дискусій та чотирьох секційних засідань:

- Історична політика та процеси державо- й націотворення в країнах Балто-Чорноморського регіону 1980–2016 рр.;

- Історична політика та формування історичної пам'яті в країнах Балто-Чорноморського регіону;

- Польща-Україна: етапи спільного поступу. Процеси державо- й націотворення в країнах Балто-Чорноморського регіону.

- Польща-Україна: від другої речі Посполитої до сучасності.

- Історія: *magistra vitae*, пропаганда, наукова дисципліна?

- Культура як елемент міждержавного діалогу.

Модератором першої панелі виступила доктор історичних наук, професор А. М. Киридон. Розпочав роботу конференції, і, власне, задав тон подальшим дискусіям Г. В. Касьянов. У своїй доповіді він зосередив увагу на особливостях формування історичної політики на теренах уявлюваних Заходу та Сходу, Західної та Центрально-Східної Європи. Доповідач наголосив, що західний зразок формування спільної пам'яті орієнтувався на проект під назвою «об'єднання Європа», який вимагав інтеграційного типу історичної політики. Пам'ять про Голокост стала основою подібного єднання. На думку доповідача, для країн Східної Європи «квитком» до Євросоюзу могло стати прийняття моделі про Голокост як транснаціональної рамки. В цьому регіоні виникла власна тенденція – змагання жертв. Східні європейці стали позиціонувати себе як жертви, але жертви комунізму. Пам'ять про комунізм стала інтегруючою ідеєю для Східної Європи. Потім вона трансформувалась у ідею порівняння й поєднання в одному флаконі комунізму й нацизму. Сучасна ситуація для Європи (безвідносно до її частини)

характеризується кризою ідентичності, яка спровокована послабленням транснаціональних культурних форм та їх конфліктом із національними. Як зазначив Георгій Касьянов, ми входимо у нову кризу, свідченням чого є недієздатність структур, створених під Євросоюз. Національна ідентичність може стати можливим порятунком в подібних умовах. Підсумовуючи, доповідач припустив, що у нас відкриваються нові двері для чергового етапу історичної політики, яка буде ще більш агресивною, ще більш прямолінійною й ще більш конфліктогенною, ніж раніше.

У виступі ксьондза, професора Краківського Католицького університету, доктора габілітованого Ю. Сталі містився аналіз особливостей виховання патріотизму в Польщі в контексті європейської інтеграції. Доповідач зосередив увагу на внутрішньому конфлікті між національною та так званою загальноєвропейською компонентою виховання.

У доповіді старшого наукового співробітника відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) Расевича В. В. «Конкуруючі одномумці: єдність і боротьба протилежностей історичної політики Польщі та України» прозвучало декілька ключових ідей. Перш за все, доповідач наголосив на спільності цілей польського та українського рухів у сенсі досягнення державотворчої мети протягом ХІХ ст. Однак, шлях до цієї мети був різним. Відроджена польська держава упродовж 1920–1930-х рр. протидіяла державотворчій діяльності українського руху, зокрема, в особі УВО та ОУН.

Аналізуючи особливості розвитку України та Польщі в період незалежності, доповідач особливо підкреслив орієнтацію України на досвід державотворення та європейської інтеграції Польської Республіки. Порівнюючи українській та польські аналоги Інститутів національної пам'яті, він наголосив на відсутності в українському випадку слідчих та люстраційних функцій. Підсумовуючи, В. Расевич висловив сподівання, що попри складний та суперечливий досвід попередніх стосунків та певні суперечності сучасного періоду, у двох народів вистачить витримки та мудрості вирішити історичні непорозуміння й розвивати надалі дружні міждержавні відносини.

Наповнення підручників історії та особливості представлення себе й найближчих сусідів значною мірою відображають зміст історичної політики в тій чи іншій державі. Одночасно, спроби запропонувати власну історію для інших є не менш важливою компонентою такої політики. Доповідь В. О. Венгерської стосувалась аналізу, перш за все, нового підручника з історії Польщі, підготовленого спеціально для українського читача. Книжка з'явилась у 2015 р. завдяки підтримці та фінансуванню Польського інституту національної пам'яті. Доповідач порівняла презентації та інтерпритації найбільш контроверсійних, з позицій національних історіографій, сторінок історії та подій у польському та українському випадках.

Модератором другої панелі виступив професор Г. В. Касьянов. Панель розпочала роботу із презентації відео Лабораторії візуальної антропології Житомирського державного університету ім. І. Франка «Державні свята України: формування нових традицій». Це вже третя студентська робота, підготовлена на основі проведеного анкетування мешканців Житомира та студентів історичного факультету. Перші відео були присвячені міфологізації козацтва та особливостям привласнення імперіями козацького міфу, а також дослідженню ставлення мешканців міста до знесення старих пам'ятників та можливих варіантів заміщення. Головною метою третього відео була спроба дослідити рівень впливовості народних традицій на зміни у сфері історичної політики на сприйняття мешканцями Житомира тих чи інших свят, а також особливості забування та пам'ятання у цьому контексті.

Першою доповіддю другого засідання став виступ професора Рівненського державного гуманітарного університету М. М. Гона. Доповідач зосередив увагу на так званих «незручних» для сучасного як українського, так і польського історіописання темах. Перш за все, йдеться про проблему Голокосту під час війни, Волинську трагедію (український підхід) / Волинську різанину (польське трактування), та інші контроверсійні теми. Доповідач підкреслив, що колективна пам'ять як соціальний конструкт є складною системою. Її визначальною дихотомією з одного боку виступає героїка, з

іншого – страждання. У кожної нації є свій пантеон героїв, так само як власні страждання, возведені до рівня культу, що формує комплекс віктимності. Професор М. Гон наголосив на катастрофічній однотипності підручників з історії України, кожен з яких містить усталену концептуальну схему, побудовану на основі україноцентризму. Первиним критерієм маргіналізації й забуття є відсіювання незручних сюжетів передусім тими, хто були учасниками тих подій. Неофіційна пам'ять характеризується стиранням «жорстких» дисків певних сюжетів. Це, ймовірно, легко пояснюється із врахуванням психології. Механізм замовчування цілком об'єктивний, всуціль ефективний. Як результат «коробок» пам'яті виникає амнезія соціальної групи, яка й призводить до свідомого (передусім професійних істориків, які знають і не хочуть використовувати) чи несвідомого забуття незручних сюжетів. Підсумовуючи, автор наголосив, що на превеликий жаль, те що ми маємо в Україні за останні 25 років, говорить про те, що Україна намагається забути деякі сюжети.

Професор А. М. Киридон підтримала заданий попередніми доповідачами тон дискусій та запропонувала аналіз так званих ситуативних кодів пам'яті на прикладі найбільш заполітизованої в останній час проблеми Волині 1943 року. Доповідач окреслила всі реперні точки, пов'язані із тематикою доповіді. Перший блок – це робота із понятійно-категоріальним апаратом. Друга складова виступу – окреслення етапів перекодування у зв'язку із подіями на Волині 1943 р. А. М. Киридон наголосила, що пам'ять відшукує те, що потрібно. Коди – це певне поєднання смислів в один концентрований згусток. Це може бути навіть одне слово, контекст та деталі якого згодом можуть бути відновлені завдяки зберіганню у пам'яті короткого вербального опису або маркера. Доповідач підкреслила, що сам термін «Волинь 43» є маркером. Актуалізація кодів дозволяє реанімувати спогади, ретроспективно відновлюючи за відповідним маркерами подієвий чи смисловий ряд простору пам'яті. Сила культурних кодів полягає у творенні нових смислів, і структуруванні наукового поля, а також у переведенні невидимого у значуще, на фундаменті відносної автономної культури. Серед причин

активізації пам'яттєвого дискурсу порушеної проблеми доповідач виокремила: зміну геополітичної ситуації, зокрема, розпад СРСР і появу новоутворених держав, які потребували визначення ідентифікаційних чинників. Йдеться про транскультурні, транснаціональні проекти, та їх корелювання із необхідністю. Підсумовуючи, А. М. Киридон наголосила, що, на жаль, вкотре замість об'єктивної і зваженої оцінки істориків спостерігається інструменталізація важких сторінок минулого задля ухвалення політизованих рішень.

Завершила виступи та дискусії під час другої панелі професор Польської вищої школи Заводової в Тарнові, доктор габлітований Ельжбета Осевська. Тема запропонованої доповіді «Свідомість і пам'ять історична в процесі патріотичного виховання». Пані професор зосердила увагу на певних аспектах формування історичної пам'яті. Зокрема, на її думку, втрата незалежності трьома послідовними розділами Польщі принесла відчай, але в той же час сприяла появі ідеї «патріотизму емоційного». В міжвоєнний період ситуація змінюється. Однак окупація та черговий поділ в умовах Другої світової війни призвели до встановлення з часом радянської моделі розвитку. В її умовах пам'ять про національну історію витіснялась пріоритетністю досягнень Радянської армії, радянського солдата-визволителя й надалі успіхами радянської системи. Перший значний конфлікт, щоправда прихований, у сфері патріотичного виховання пов'язується з радянським періодом. Офіційні підручники з історії пропонували варіант історії Польщі із героями та подіями, які вписувались у контекст радянської історії. На противагу цьому підходу, домашнє виховання, родинні історії дозволяли зберігати на рівні пам'яті поколінь інший варіант подій та їх трактування, тим самим впливаючи на відхилення, які пропонувала школа.

Пані Е. Осевська наголосила й на релігійній складовій патріотичного виховання. У моральній теології «патріотизм» є однією із переваг, за допомогою якої католик любить свою Батьківщину. Як наголосила доповідач, Папа Бенедикт XVI вказав на існуючу кризу сучасної історіографії, яка призвела до деградації суспільства, яке опинилось вільним від минулого та історичної пам'яті, що має далекосяжні наслідки втрати

ідентичності особистості. Він ввів поняття «Європа-Вітчизна», в якому принцип єдності не скасовує принцип різноманіття.

Таким чином, окреслена Г. Касьяновим на початку конференції проблема кризи ідентичностей у різних проявах історичної політики й пам'яті та пошуку моделей виходу із ситуації, що склалась на українських, польських та загальноєвропейських теренах, стала рефреном практично всіх доповідей.

Наукова дискусія продовжилася на тематичних секційних засіданнях. Модераторами секційних засідань виступили доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Анатолій Філінюк та доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка Сергій Стельникович (1 секція); А. О. Руккас, к.і.н., доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету ім. Т.Шевченка (2 секція); М. М. Гон, д. пол. н., професор кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету (3 та 4 секції). На засіданнях секцій свої доповіді представили як відомі науковці університетських центрів України, науково-дослідних й освітніх установ Польщі, так і молоді дослідники. Так, студентка Ягеллонського університету Анастасія Осовська, спираючись на проведене соціологічне дослідження, проаналізувала особливості адаптації української молоді у польських університетах.

Вітчизняні та закордонні вчені оприлюднили розвідки, хронологічні рамки яких стосувалися періоду від кінця XVIII ст. до початку XXI ст. Поряд з політико-економічними, соціальними й культурно-духовними аспектами життя українського соціуму важливими тут стали питання спільної історії України та Польщі. На першій секції особливо актуально звучали виступи Валерія Кудельського «Польський чинник у міжнаціональних взаєминах на теренах Правобережної України (1793–1850 рр.): осмислення сучасної літератури» та польського культуролога, який представляє університет Ігнаціанум (Краків), Криштофа Дуди «Наукове та культурне життя міжвоєнної Галичини. Постать Вільчинського». Окремі доповіді

супроводжувалися жвакими науковими дискусіями; вони також окреслили перспективні напрямки подальших наукових розвідок актуальних питань спільного поступу Польщі та України у контексті процесів державо- та націотворення в країнах Балто-Чорноморського регіону.

Розпочав роботу другої секції доцент Київського національного університету ім. Т. Шевченка А. О. Руккас доповіддю ««Український вектор» прометейської політики Польщі: практична реалізація (1926–1939 рр.)». У виступі були запропоновані маловідомі сторінки зовнішньої політики Польщі, що увійшла в історію під назвою «прометейська». Прометейзм став складовою діяльності Ю. Пілсудського у спробі практичної реалізації ідеї Міжмор'я. Польща фактично очолила рух діаспорних організацій народів колишньої Російської імперії заради спільної боротьби проти СРСР. Доповідач презентував кількісні показники витрат на підтримку діяльності українських партій та організацій, різноманітних проектів, спрямованих на підрич Радянського Союзу та подальшого створення національних держав.

Під час роботи другої та третьої секцій виникла ідея виділення (в подальшому) в окрему секцію напрямку, пов'язаного із військовою історією. Підставою для подібної пропозиції А. О. Руккаса стали доповіді к.і.н., доцента кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка В. Стецюка «Назви військових частин як елемент політики пам'яті: компаративний аналіз досвіду Польщі, Литви, Білорусі та України», магістра Житомирського державного університету ім. І. Франка О. Ганського «Військові підрозділи та армія Речі Посполитої у Віденській битві» та старшого наукового співробітника музею Юзефа Пілсудського у Варшаві Кшиштофа Яблонки й магістра Роберта Степанюка «Віденська битва в польській та українській традиції».

В цілому, учасники конференції запропонували цікаві, змістовні доповіді, які викликали жваві дискусії і одночасно демонстрували можливість пошуку компромісів в діалозі як між вітчизняними, так і польським істориками. Учасники наукового симпозіуму зійшлися у думці щодо небезпеки бездумного

використання політиками історії та її подальшої інструменталізації. Історія, як і будь-яка інша наукова галузь, має залишатись перш за все сферою для вдумливого дослідження, максимально віддаленою від політики.

Вікторія Венгерська